

Büyümenin Kaynaklarından Beşeri Sermaye ve Doğal Kaynak Kullanımı İncelemesi: Türkiye Örneği

Analysis of Human Capital and Natural Resource Use as Sources of Growth: Turkey Example

Ph.D. Candidate Ender Mehmet Şahinkoç (Beykent University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Türker Tuğsal (Beykent University, Turkey)

Abstract

The aim of this research is to analyze human capital, natural resources, and technological developments, which are the determinants of growth. The use of these resources has been evaluated with country data sets. In this research, the sources of growth have been examined; moreover, growth performance of Turkey has also been analyzed. Human capital can be considered as a prominent factor among the sources of growth. In this context, studies on measuring the quality of human capital have been examined. The use of natural resources and technology for economic growth is one of the areas examined in this research. Furthermore, literature has been reiterated and the concept of growth has been explained theoretically with traditional and modern aspects.

In order to measure "human capital" which is one of the sources of growth; Turkish Statistical Institution (TUIK) and the World Bank data have been used. In the tables, the data that show the education level development in Turkey are presented over the years. Besides, Turkey's potential growth rate and annual growth rates have been evaluated. To conclude, the growth performance of Turkey has been evaluated and the importance of increasing the quality of human capital is emphasized. Recommendations have been made to increase potential growth and ensure sustainable growth. Some structural problems have been identified as a result of examining the development of the Turkish economy over the years. These structural problems have been addressed and solutions investigated.

1 Giriş

Günümüzde ülkelerin nihai amacı ekonomik büyüme sağlamak ve devamında bu büyümeyi sürdürülebilmektir. Bu kapsamda literatürde dünya ekonomileri üzerine ekonomide sürdürülebilir büyüme ve etkileyen unsurlara yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Büyüme üzerinde etkili unsurlardan sermaye stoku ve doğal kaynaklar geçmişte daha çok vurgulanırken; güncel araştırmalarda bunlarla birlikte beşeri sermaye, yenilik, teknoloji, doğal kaynak kullanımı ve kurumsal yapı da öne çıkmaktadır. Özellikle son dönemde gelişen bilgi teknolojileri ve iletişim çağının getirdiği "bilgi toplumu" kavramıyla ekonomik büyüme üzerinde; gerek teknolojik gelişme (özellikle yenilik süreçleri) gerekse kurumsal yapı etkileri daha çok ön plana çıkmıştır. Büyümenin kaynaklarından kabul edilen doğal kaynak kullanımı ve beşeri sermayenin niteliği bugün tek başına büyüme için yeterli görünmemektedir. Bunlarla birlikte büyümenin sadece finans sektöründeki gelişmelerle (portföy yatırımları ya da bankacılık sistemleri vb.) açıklanamayacağı görüşü de kabul edilebilmektedir. İnsan gücü kaynağının (iyi eğitilmiş nitelikli emek, çalışma içerisinde "beşeri sermaye" olarak geçmektedir), teknolojik gelişme ve yenilik süreçlerinin (dijital teknoloji tabanlı yenilikler ve uygulamaların) büyüme için gerekliliği dikkat çekicidir.

Ekonomik büyüme kavramı araştırılırken büyüme potansiyeline değinmek gerekmektedir. Geleneksel bir yöntem olarak büyüme potansiyeli neo-klasik bir üretim fonksiyonuna dayanır. Bu bağlamda; büyüme imkânı emek, sermaye ve ortalama verim miktarlarında daha önceki seviyeler veya tahmini artışlara göre belirlenebilir (Boratav, 2020). Türkiye için son yıllardaki büyüme trendi göz önüne alındığında "ekonomiyi zorlayarak" yüksekçe bir büyüme temposu sürdürme eğilimi söz konusudur. Ekonomiyi zorlamak Türkiye özelinde örneklerle açıklanacak olursa şu tanımlamalar yapılabilir; Türkiye kronik cari işlem açıklarına sahiptir ve iç talebi para ve maliye politikalarının etkisiyle büyüme potansiyelini aşmakta fakat ekonomi zorlanmaktadır. Yatırımların yönlendirdiği bir planlama seçeneği ekonominin büyüme potansiyelini yükseltebilir. Buna karşılık; yüksek enflasyon ve dış açık sonucuyla karşılaşılacaktır. Bunun da ötesinde dış ödemeler dengesinde krize ve hiperenflasyona sebep olabilecek sorunlarla karşılaşılabilir. Sonuç olarak; ekonomide durgunluk ve küçülmenin etkisiyle potansiyel büyüme hızına dönebilir (Boratav, 2020).

Bu bağlamda büyümenin kaynaklarının bir arada ve uyumlu şekilde kullanılmadığı, beşeri sermayenin niteliği artırılırken emeğin kullanılacağı teknoloji destekli yatırımların oluşturulmadığı, doğal kaynak kullanımının gerekli teknolojik alt yapıyla desteklenmediği bir büyüme süreci tek başına anlamlı ve sürdürülebilir sonuçlar oluşturamayacaktır.

2 Beşeri Sermaye Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler

Beşeri sermaye; ekonomik etkinlikler yürütülürken üretimi yapan emeğin, bilgi ve becerilerinin tamamı olarak ifade edilebilir. Beşeri sermayenin kaynağı ülkelerin sahip olduğu nüfustur. Bir yandan üretilen mal ve hizmetlere

olan talebi efektif kılan nüfus, diğer yandan ülke üretim (teknolojik gelişme) fonksiyonunun bir girdisi olarak ekonominin arz yönünü de etkilemekte ve ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Ancak beşeri sermaye nüfus miktarı ya da nüfus artışından çok nüfusun kalitesiyle ilişkilidir. Başka bir tanımlamayla, üretime dâhil olan işgücünün, sosyal ve iş hayatında elde ettiği ve bazı kalitatif farklılıklarını temsil eden bilgi, beceri ve tecrübeleri olarak ifade edilmektedir. Ayrıca; beşeri sermaye, az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde belirgin bir şekilde ihtiyaç duyulan, fakat diğer üretim faktörlerine kıyasla gerekli önem verilmeyen bir unsurdur. Sonuç itibariyle; gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı engelleyen en önemli faktörün fiziki sermaye birikimi yetersizliğinden çok, emek faktörünün nitelik ve donanım yetersizliğinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Altay ve Pazarlıoğlu, 2007)

İktisadi büyümenin temel kaynaklarından birisi olarak ifade edilen beşeri sermaye birikimi, ülkeler arasındaki hayat standardı farklılık sebeplerinin başında gelmektedir. Georgi'ye göre (2002) beşeri sermaye birikimi ekonomilerin kalkınma süreçlerini üç değişik açıdan etkilemektedir. Bu etkilerden ilkinde göre; her türlü bilgi, zihinsel gelişim ve yetenek aile, eğitim kurumları veya sosyal ilişkileri olumlu biçimde etkilemekte ve iktisadi hayatta kendini göstermektedir. Eğitim ve sağlık gibi yatırımlar ise işgücünün kalitatif ve kantitatif özellikleri arasında denge kurularak insanî gelişimle şekillenirken, üretim sürecinin bu şekilde belirlenmesi; kalkınmanın yönünü belirlemede durağan ve dinamik bir özellik gösterebilmektedir. Etkilerden ikincisine göre, girişimciler hem kalkınma hem de büyümede karar veren konumunda olabilmektedirler. Üretimde faydalanılan çeşitli teknik bilgi, üretim ve ulaştırma araçları, girişimcilerin dinamik veya durağan etkinlikleriyle ilişkili olabilmektedir. Üçüncü olarak da ekonomideki bilgi envanteri, çoğunlukla teknoloji düzeyini etkilemekte ve insanlara birçok kamusal yararlar sağlamaktadır.

Dünyanın küreselleşme eğilimiyle beraber elektronik iletişim ve bilişim teknolojileri de hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Toplumların dönüşen yapısı da "bilgi toplumu" olarak adlandırılabilir şekilde biçimlenmiştir. Bu bağlamda bilgi toplumu oluşumunun devamında, bilginin ekonomik büyüme ve gelişmenin orta ve uzun vadede başlıca kaynağı olduğu, kapitalist ekonomilerin durgunluk tuzağına düşmelerini engelleyen, dinamizm kazandıran ve büyümelerini sağlayan başlıca unsur olduğu kabul edilmektedir. Beşeri sermayenin niteliğini artırmadaki rolü dikkate alındığında "eğitim düzeyi ve eğitim sistemi"nin günümüz toplumlarında büyümenin temel kaynaklarından olma özelliğini artırmaktadır.

Öğretim Yılı	İlköğretim	Ortaöğretim	Yükseköğretim
1997/98	84,7	37,9	10,3
1998/99	89,3	38,9	10,8
1999/00	93,5	40,4	11,6
2000/01	95,3	43,9	12,3
2001/02	92,4	48,1	13
2002/03	91,0	50,6	14,7
2003/04	90,2	53,4	15,3
2004/05	89,7	54,9	16,6
2005/06	89,8	56,6	18,9
2006/07	90,1	56,5	20,1
2007/08	97,4	58,6	21,1
2008/09	96,5	58,5	27,7
2009/10	98,2	65	30,4
2010/11	98,4	66,1	33,1
2011/12	98,7	67,4	35,5

Tablo 1: Öğretim Yılı ve Eğitim Seviyesine Göre Okullaşma Oranı, 1997-2020* **Kaynak:** TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, (Erişim: 15.06.2021) *8 yıllık zorunlu eğitim seviyesine göre okullaşma oranı.

Öğretim Yılı	İlkokul	Ortaokul	Ortaöğretim	Yükseköğretim
2012/13	98,9	93,1	70,1	38,5
2013/14	99,6	94,5	76,7	39,9
2014/15	96,3	94,3	79,4	39,5
2015/16	94,9	94,4	79,8	40,9
2016/17	91,2	95,7	82,5	41,7
2017/18	91,5	94,5	83,6	45,6
2018/19	91,9	93,3	84,2	44,1
2019/20	93,6	95,9	85	43,4

Tablo 2: Öğretim yılı ve eğitim (12 yıllık zorunlu eğitim) seviyesine göre okullaşma oranı, 1997-2020 (devam)* **Kaynak:** TÜİK, Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, (Erişim: 15.06.2021) *12 yıllık zorunlu eğitim) seviyesine göre okullaşma oranı

(15+ yaş)	Okuma-yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	İlkokul	Ortaokul veya dengi meslek okul	Genel lise	Lise dengi meslek okul	Yüksekokul veya fakülte
1997	30,8	40,6	54,3	40,6	45,4	59,8	75,2
1998	30,9	40,5	54,3	41,1	46,6	60,1	74,7
1999	31,5	38,4	53,4	40,7	46,8	57,9	73,3
2000	30,4	35,4	50	42,1	45,6	58,9	72,7
2001	29,4	35,9	48,9	43,1	44,2	57,2	73
2002	27,5	32	47,3	44,3	42,5	54,9	70,7
2003	26,2	28,1	45,3	46,1	41,2	55,8	69,1
2004	20,6	29,3	43,9	49,6	42,4	54,8	69,2
2005	18,9	28	43,5	53,5	42,8	56,1	70,1
2006	17,8	27,4	43,6	54,3	42,7	56,3	69,8
2007	17,1	26,3	43,2	56,1	42,1	56,8	69,8
2008	16,9	26,6	43,3	55,9	42,9	57,4	69,5
2009	17,3	26,8	43,2	53,9	42,6	55,2	68,5
2010	18,6	28,7	45,3	56	43,3	57,1	70,1
2011	19,6	30,4	47,5	57,8	45,5	58,3	71
2012	18,9	30,1	47,8	58,4	45,8	58,1	71,1
2013	19,2	30,2	47,6	56,4	46,7	58,3	71,9
2014	17,9	29,9	46,1	48,2	47,1	58,1	70,7
2015	17,6	29,1	46,2	40,6	47,3	58,7	71
2016	16,8	28,9	46,3	37	47,2	58,2	70,1
2017	17,7	28,9	46,9	37	47,6	58,2	70,1
2018	17,6	28,3	46,7	38,6	48	58,6	69,6
2019	16,6	27,6	44,2	37	45,5	55,2	68,4
2020	13,4	24	40,3	34,1	41,8	52,7	65,4

Tablo 3: Eğitim durumuna ve yıllara göre istihdam oranı (%) **Kaynak:** TÜİK, İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı

Türkiye’de Eğitim ve İşgücü Göstergeleri incelendiğinde Türkiye’de okullaşma oranı ve yükseköğrenim okuma oranları artarken işgücü istatistiklerine bakıldığında bu artışın olumlu yansımalarının görülmediği anlaşılmaktadır. Eğitim beşeri sermayenin niteliğinin artırılmasında temel belirleyici olarak görülmekle beraber tek başına istihdam artışı yaratmakta etkisinin yetersiz olduğu sonucunu gösterebilmektedir. Beşeri sermayenin niteliğinin artırılma çabaları; sermaye birikiminin artırılması, ekonomik istikrar ve iktisadi anlamda kalıcı politik uygulamalarla desteklenmediğinde istihdam artışı yaratamayacağı sonucuna ulaşılabilir (Barro, 2001). Beşeri sermayenin gücünün daha gerçekçi anlaşılabilmesi için, herşeyden önce beşeri sermayeye etki eden faktörlerin açıkça ifade edilmesi gerekmektedir. Beşeri sermayeye etki eden faktörlerin başında eğitim, sağlık ve nüfus öne çıkmaktadır. Bunların içinde özellikle eğitimin, beşeri sermaye üzerinde etkisi daha fazla olan temel belirleyici olduğu ileri sürülmektedir. Beşeri sermayenin niteliğinin artırılması sadece okullaşma oranının artırılmasıyla mümkün görünmemekte; bunun yanı sıra eğitimin kalitesi, yeniliklere uyum sağlanabilirliği ve teknolojik gelişmelerle entegre eğitim sistemlerin oluşturulması gerekliliği dikkat çekmektedir (Cohen ve Soto, 2007).

Son olarak; beşeri sermayenin niteliğinin artırılması zincirleme etki olarak yoksul kesimlerin milli gelirden aldığı payı artırabilmekte ve bu sayede eğitim kalitesi yüksek bir eğitim alabilmek için gerekli parasal kaynağa erişimin de önünü açabilmektedir. Bu bağlamda eğitim düzeyi ve kalitesi yüksek bireylerin kişi başı milli gelir düzeylerinin de daha yüksek olması beklenmektedir (Gregorio ve Lee, 2002).

3 Doğal Kaynaklar Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler

Büyümenin kaynaklarından olan doğal kaynakların etkileri ülkeler bazında incelendiğinde, hayat standartları yüksek olan gelişmiş ülke ekonomilerinin çoğunlukla doğal kaynak bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Ayrıca bu ülkelerin doğal kaynak zenginliklerini uygun alanlarda ve etkili bir biçimde kullandıkları görülmektedir. Bununla birlikte bazı ülkeler ise, doğal kaynak imkânları bakımından gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında görece fakir olmalarına karşılık; ekonomik anlamda gelişmişlik düzeyleri yüksektir. Bunun sebeplerinin başında bu ülkelerin emeği, akılcı müteşebbis ruhunu, bilgiyi ve farklı ülke ekonomilerinden ticaret yaparak sağladıkları girdileri; bir başka ifadeyle emek, kalkınma ve doğal kaynak faktörlerini nadiren karşılaşılabilecek bir başarı ile doğru, faydalı, etkin ve verimli bir biçimde kullanan ekonomilerdir (Nations, 1970). Bu durum doğal kaynaklar örneğinden yola çıkarak şunu göstermektedir ki; büyümenin kaynaklarından sadece birine tek başına sahip olmak büyüme sağlamada yeterli olmazken; beşeri sermaye, teknoloji ve kaynakların etkin kullanımı ancak hep beraber sağlanırsa sürdürülebilir büyüme için anlamlı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda doğal kaynak bakımından fakir olan bazı ülke ekonomileri bu eksikliklerini beşeri sermaye ve

teknolojik gelişmelerle de gideremedikleri için hayat standartları da düşüktür. Buna karşılık, gelişmekte olan bazı ekonomiler ise oldukça değerli doğal kaynak potansiyellerine rağmen düşük hayat standartlarına sahiptirler. Bu ekonomiler sahip oldukları doğal kaynak zenginliklerini etkili ve verimli değerlendirememektedirler (Gürkan, 1989). Bu sebeple gelişmekte olan ekonomilerin yapması gereken en önemli işlerin başında, mevcut doğal kaynak zenginliklerini doğru, verimli ve etkin bir biçimde değerlendirebilecek işgücü alt yapısını teknoloji tabanlı oluşturmaktır. Doğal kaynakların verimliliğini ve etkinliğini sağlamanın en rasyonel biçimi emek faktörünün verimlilik ve etkinlik düzeyini yükseltmektir.

Günümüzde doğal kaynak bakımından zengin sayılan gelişmiş ülkeler doğal kaynaklarını en etkin biçimde kullanmaya çalışmaktadır. Bu duruma alternatif olarak doğal kaynak bakımından fakir olan ya da yeterli miktarda doğal kaynağı bulunmayan gelişmiş ekonomiler; gelişmemiş, az gelişmiş ya da diğer gelişmiş ekonomilerden doğal kaynak transfer ederek kendi bilim ve teknolojilerini, nitelikli, kalifiye emek faktörlerini ve sermaye stoklarını etkin biçimde kullanarak ihtiyaçlarını karşılayabilirler (ESİAD, 1993).

Doğal kaynaklar bakımından fakir olan gelişmekte olan ekonomiler, bilim ve teknolojilerinin de yetersiz olmalarından dolayı, potansiyel doğal kaynaklardan da etkin biçimde yararlanamamaktadırlar. Bilim ve teknoloji denilen ileri derecede faydalanmanın en önemli şartı ise bilim ve teknolojiyi üreterek, transfer ederek teknolojiyi kullanacak nitelikli emek faktörüne sahip olmaktır. Bu durum göstermektedir ki; tek başına doğal kaynağa sahip olmak, teknoloji ve bilimle desteklenmedikçe, kaynağı etkin kullanacak beşeri sermaye birikimine sahip olmadıkça; ülkenin büyümesine ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına etki edememektedir. Mesela; doğal kaynak olarak uranium zengini gelişmiş ekonomiler nükleer enerjide kullanılacak teknolojileri de geliştirmişlerdir. Buna karşılık; benzer şekilde nükleer enerji için kullanılacak bir başka doğal kaynak toryum teknolojisinin geliştirilmesi için yeteri kadar çalışma yapılmamaktadır. Bunun sebebi, toryumun genellikle gelişmekte olan ekonomilerin rezervlerinde olan bir doğal kaynak olmasıdır. Gelişmiş ülkelerde uranium rezervlerinin tükenmesi durumunda, bu ülkeler bakımından toryum kaynakları daha önemli bir konuma gelebilir ve bu alanda teknoloji geliştirilmesine çalışılacaktır. Bu bağlamda; doğal kaynaklara sahip olmak kadar, bu doğal kaynaklardan faydalanmaya imkân verecek bilim ve teknolojiyi geliştirmek de önem kazanmaktadır (ESİAD, 1993). Doğal kaynaklar bakımından zengin olan gelişmemiş ekonomiler, bu kaynakları işleyip gelişmişlik ve milli gelir seviyelerini yükseltecek teknoloji, bilgi, nitelikli emek, sermaye ve belki de en önemlisi ekonomik örgütlenmeyi sağlayacak girişimci potansiyeli olarak yetersiz düzeydedir (Nations, 1970). Bu sınıflandırma içinde yer alan ekonomilerin bazı doğal kaynakları elinde bulundurması genellikle önemli olmadığı düşünülebilir. Öncelikle sahip olunan bu doğal kaynakların kalitesi, türü ve miktarlarının doğru ve etkin bir biçimde incelenerek envanterleri yapılmalıdır. Daha sonra doğal kaynak potansiyelinin ekonomi için rasyonel ve etkin bir gelişme programı hazırlanabilir. Esasen bu doğal kaynakların kalite, tür ve miktarlarıyla birlikte bu doğal kaynakların coğrafi yayılımı, üretimde kullanılabilirliği için işletme lokasyonu nitelikleri ve diğer faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir.

Doğal kaynakların yapısına dair yapılabilecek bir değerlendirme bu kaynaklardaki kıtlık sorunu üzerinedir. Bu durumun etkilerinin en aza indirilebilmesi için, ekonomi literatüründe önerilen yöntemlerden biri olan sınırlı miktardaki kaynakların arttırılabilmesi yolu mümkün görünmemektedir. Buna karşılık ikinci alternatif yöntem olarak yeni teknolojik gelişmeleri kullanmak; diğer bir ifadeyle faktör bileşimini farklılaştırmak mümkündür. Ayrıca; teknoloji üretimi sadece gelişmiş ekonomilerde mümkün olabilmektedir. Yeni teknolojiler kullanılarak alternatif çözümler de geliştirilmekte ve önemli kazanımlar sağlanabilmektedir (Kuyucuklu, 1998). Bu hususta gelişmekte olan ekonomiler için en etkin alternatif bu alanda nitelikli işgücü sayısını yükseltmektir.

3.1 Doğal Kaynakların Kullanımı üzerine Geleneksel ve Modern Görüşler

Zengin doğal kaynaklara sahip olmanın ekonomik performansı pozitif etkileyeceğini, iktisadi gelişmeyi ve büyümeyi sağlayacağını söylemek mümkün olmayabilir. Ülkelerin doğal kaynaklarının yapısı ile ekonomik gelişmeleri arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda dikkat çekici tespitler görülebilmektedir. İncelenen örneklerde görülen olgulardan birisi şudur: zengin doğal kaynaklara sahip olmak, büyümeyi negatif yönde etkileyecek bir etken olabilmektedir. Çeşitli ülkelerin ekonomik performansları bu anlamda incelenebilir. Örneğin gelişmiş ülkelerden İsviçre, İtalya, Japonya, Güney Kore, İrlanda ve Finlandiya gibi ülkelerin doğal kaynak açısından fakir düzeyde olduğu görülebilir. Bunun yanı sıra Nijerya, Gana, Şili, Venezüella, Meksika, İran, Irak, Brezilya, Kolombiya gibi ülkeler doğal kaynak açısından oldukça zengin konumdayken gerek toplumsal açıdan gerekse ekonomik gelişmeyi sağlamak açısından diğer ülkelerden geri durumdadırlar (Sachs ve Warner, 1995).

Doğal kaynak kullanımı üzerine geleneksel görüşleri Nurkse, Myrdal, Bhagwati ve Prebish incelemeleriyle görebiliriz (Kazgan, 1988). Nurkse, Bhagwati, Prebish ve Myrdal'ın kuramlarında; gelişmekte olan ülkelerin ihracat yapıları incelemiştir. İhraç edilen ürünlerin doğal kaynak yoğun bileşimli olması büyümeyi negatif yönde etkileyebilmektedir. Bu ürünlerin yoğun üretimi ihracata ve büyümeye yayılan olumsuz etkiler gösterebilecektir.

Bhagwati'nin fakirleştiren büyüme kuramı; Dış talep esnekliğinin düşük olduğu doğal kaynak yoğun ürünlerin ihracının ve ithal ikame sanayinin tasfiyesinin, ihracatçı ülke açısından fakirleştiren büyüme süreciyle sonuçlanabileceğini söylemektedir.

Nurkse kuramında küreselleşmeyle beraber ülkelerin tüketim alışkanlıkları arasındaki karşılıklı bağımlılığın olumsuz etkilerine değinmektedir. İletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla gelişmemiş ülkelerde de gelişmiş ülke tüketimleri örnek alınabiliyor. Nurkse'e göre ülkelerin tüketim alışkanlıkları gelişmiş ülkelerin tesiri altındadır. Bu durumda gelişmiş teknoloji ve sanayi ürünlerini ithal eden gelişmemiş ülke, dış ticareti serbestleştirip ihracatını artırarak ekonomik büyümeyi sağlayamaz.

Myrdal, teknoloji düzeyi farklarına ilişkin yaptığı incelemelerde "karşılaştırmalı üstünlük teorisi"ne göre uzmanlaşmanın zararlarına değinmiştir. Nedenini şu şekilde açıklamıştır: gelişmekte olan ülkeler, gelir dağılımının yapısı gereği bölgesel farklılıklar gösterebilmektedir, bu durumda da ülke dışı açılınca gelişmişlik düzeyi farklılıkları daha büyüyecektir. Doğal kaynak bakımından zengin ancak gelişmemiş bir ülke için ekonomide ve dış ticarete serbestleşmenin olumsuz etkileri, doğal kaynaklarının sömürülmesi, nitelikli işgücü ve sermayenin kaçışı şeklinde olabilecektir.

Prebish, teknolojik ilerlemelerde fiyatlara yansımının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı şekillerde görüldüğünü söylemektedir. Tekelleşmiş sanayi yapıları nedeniyle gelişmiş ülkelerde teknolojik ilerlemeler mal ve hizmet fiyatlarını düşürmez. Teknolojik gelişmeye bağlı üretim kazancı üretim sürecinin içerisinde kalır, üretim girdilerinin gelirleri artar. Ancak gelişmekte olan ülkelerde bu durum incelendiğinde teknolojik gelişme ya da teknolojik ürün ithalatı fiyat düşüşlerine neden olur ve teknolojik değişmeden gelen fayda dış dünyaya aktarılır demektir.

Doğal kaynakların ekonomik büyüme üzerine etkilerinde modern görüşler şu şekilde özetlenebilmektedir (Sachs ve Warner, 1995);

Rant arayışı, doğal kaynaklarla ilgili sektörlerde sürecin ilerleyişi rant arayıcı grupları ortaya çıkaracak ve bu gruplar politik baskı ya da siyasi erkin ele geçirilmesi yoluyla toplumun zararına olsa da ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen politikaların uygulanmasını sağlayacaklardır. Politik baskıyı kullanabilen rant arayıcılar, ülke kaynaklarının verimsiz alanlarda kullanımına sebep olabilecektir. Bu durum ekonomik büyümenin sağlanmasında bir engel oluşturur.

Zengin doğal kaynaklara bağlı olarak, politika uygulayıcılarının kibirli davranışları. Doğal kaynaklar açısından zengin olan ülkeler kendilerini daha fazla güvende hissedebilirler. Bu durumda yöneticiler politika uygulamalarında gerekli özeni göstermemektedir. Yukarıda bahsedilen rant arayıcılarının varlığıyla piyasa başarısızlıkları yaşanırken, politika uygulayıcıları doğal kaynaklara bağlı büyüme stratejilerine güvenerek büyük yatırımlara girişebilirler. Söz konusu büyük yatırım projeleri devamında dış borçlara başvurulmaktadır. Bu durum yüksek enflasyona ve yükselen dış borçlara sebep olabilir. Krize karşı kırılganlığı artan söz konusu ülkelerin ekonomileri, doğal kaynakların fiyatlarında görülen aşağı yönlü dalgalanmalarla sarsılmaktadır. Uzun dönemde tasarruf yetersizliği, dış finansal kaynaklara bağımlılık gibi süreçler iktisadi büyümeyi engelleyebilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için verimsiz alanlara yapılan yatırımlar, doğal kaynak ihracatına uzun dönemli bir bağımlılık oluşturmaktadır. Bu durumda, teknolojik gelişmelere bağlı sanayileşme sürecinde ülkeler arası farklılıklar artabilmektedir.

Doğal kaynak zengini ülkelerde birincil üretim tarzı uygulanması, eğitime olan talebi azaltabilmektedir. Bu durumda nitelikli beşeri sermayeye gerekli desteğin verilmesi mümkün olamamaktadır. Sosyal sermayenin dışlanması olarak da ifade edilebilecek böyle bir yapıda beşeri sermaye birikimi ve etkinliğinin orta ve uzun dönemde azalmalarına neden olarak iktisadi büyüme üzerinde negatif tesirlere yol açabilmektedir (Zakaria, 2007).

Hollanda Hastalığı (HH) olgusu, doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerin döviz kuruna bağımlı endüstrileri ile ilgili bir olgudur. Bu endüstriler ithal edilen sanayi ve teknoloji ürünlerinde gelişmiş ülke endüstrileriyle rekabet edemez hâle gelmektedirler (Corden, 1984). Bu olguya göre daha önce kullanılmayan bir doğal kaynağa sahip olan ülkede, mevcut üretim faktörlerinin, diğer üretim alanlarından çekilip yeni kullanılmaya başlanan kaynağa yönelmesi sonucunda toplam üretim azalmaktadır. Bu durum ilk olarak 1960'lı yıllarda Hollanda'da doğal gaz bulunması ve bu kaynağın kullanılabilir hale getirilmesi sonucunda gözlemlendiği için Hollanda Hastalığı olarak adlandırılmıştır. Hollanda hastalığı ülke zenginliğini artırabilecek gibi görünen bir gelişmenin nasıl zararlı bir sonuca yol açabileceğini anlatmak için kullanılmaktadır. Bu hastalığa yakalanmamanın yolu ise bu değişimin yaşandığı dönemde harcamaları artırmayıp fazla gelirleri bir fonda toplamaktan geçmektedir (Eğilmez, 2019).

Ekonomilerde yaygınlaşma eğilimi gösteren bedavacılık örnekleri, doğal kaynak bakımından zengin olan az gelişmiş ülkelerde vatandaşların vergi verme eğilimi düşükken, devletlerin de bu alandaki kurumsal yapısı yetersiz olabilmektedir. Bu ülkelerde kamu hizmetlerinin bedava veya buna benzer koşullarda sağlanıyor olması bir piyasa aksaklığıdır. Bedavacılık olgusu, iktisadi ajanlarda rekabet duygusunu köreltirken, tembelliği teşvik edebilmekte, sosyal yardım programlarının yaygınlaşma girişimlerine zemin hazırlamakta ve sanayinin verimlilik ve rekabet gücü anlamında negatif etkilere neden olmaktadır. Tüm bu faktörler birlikte ekonominin uzun dönem büyüme oranı üzerinde negatif tesirlere yol açıcı olabilmektedir (Sachs ve Warner, 1995).

3.2 Türkiye Değerlendirmeleri

Türkiye için bu konuda bir inceleme yapıldığında, maden çeşitliliği bakımından zengin bir ülke konumunda olduğu görülebilir. Bu anlamda demir, kurşun, bakır, krom, çinko, bor mineralleri ve mermer Türkiye'deki başlıca maden çeşitleridir. Bu doğal kaynakların bir kısmı, ülkemizde ilk çıkarıldığı halde ya da ona yakın olarak ham madde biçiminde kullanılırken bir kısmı da ihraç edilmektedir. Tükenebilen bu doğal kaynakların ekonomik açıdan değerlendirilmesi, işlenerek çeşitlendirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin bor minerali ham halinin yanı sıra bir çok endüstri için mamül maddeye dönüşebilen bir maden kaynağıdır. Dünya'daki bor rezervinin yaklaşık %65'i Türkiye'de bulunmaktadır ve bor madenini işleyecek teknoloji ülkemizde mevcut olmadığı için hammadde olarak dışarıya ihraç edilmektedir. Bu durumda ekonomik getirisinde artış sağlanabilecek madenlerin etkin kullanıldığını söylemek mümkün görünmemektedir ve maddi olarak ülkemize daha az getiri sağlamaktadır.

Bununla beraber 2020 yılında Türkiye'deki durum değerlendirildiğinde; IMF tarafından açıklanan verilere göre, Türkiye 2020 Eylül ayı başına kadar yaklaşık 575 Milyar TL'lik bir mali destek paketini yürürlüğe koymuştur. Bu desteklerin toplamının milli gelirin %12.8'ine ulaştığı hesaplanabilir. Mali desteklerin sektörel dağılımları incelendiğinde; doğal kaynakların verimli kullanımına yönelik olmadığı görülebilmektedir. Bu desteklerin 123 milyar TL'lik kısım bütçe içinden karşılanırken; geri kalanı ise bütçe dışı kaynaklar tarafından aktarılmıştır. Dolayısıyla IMF'nin paylaştığı verilere göre Türkiye'nin uyguladığı parasal ve kredi borçlandırmasına dayalı tedbirleri, toplam ekonomik destek paketinin dörtte üçüne ulaşmaktadır. Kısacası Türkiye'de doğal kaynak kullanımı verimli değilken, beşeri sermaye yatırımları yeterince büyük düzeyde değilken; istihdamsız, "kapsayıcı olmayan", "eşitsiz" ve sabit sermaye yatırımlarıyla desteklenmeyen, kredi köpüklerine dayalı büyüme gerçekçi ve sürdürülebilir görünmemektedir (Yeldan, 2020).

4 Sonuç

1980 sonrası Türkiye ekonomisinde liberalleşme eğiliminin artışıyla hızlı finansal gelişmeler yaşandığı söylenebilir. Bu süreçte ulusal gelirden artış yaşanırken dünya ekonomisiyle gelişen uluslararası ticarete bağlı olarak entegrasyon süreci artmış, tüketim dolayısıyla refah seviyesinin yükseldiği araştırmacılarca kabul edilmiştir. Tüm bu gelişmelerle beraber Türkiye ekonomisinde özellikle finansal sektörün güçlendirilmesi anlamında yapısal sorunların süregeldiği, kalıcı ekonomik istikrarın sağlanamadığı, konjonktürel dalgalanmaların düşüş gösteren kısımlarının olumsuz etkilerinin fazlaca yaşandığı da görülmektedir. Bu durumlara bağlı sorunların aşılabilmesi, sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve büyüme potansiyelinin artırılması için ekonomi politikası anlayışının ve vizyonunun değişmesi gerekmektedir. Ülkelerdeki ekonomik gelişmelerin aralarındaki yoğun etkileşim nedeniyle toplumsal bütünü oluşturan tüm alanlarda (sosyo-kültürel ve politik) yeniden yapılanmanın kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye için bu yapılanma gerekliliği için öncelikle şu başlıklardaki sorunlara odaklanmak faydalı olabilir:

- Üretim ve tüketim tercihlerinin uyumsuzluğu ve buna bağlı olarak artan dış kaynak bağımlılığı
- Borçlanma-kredi artışı (makro düzeyde cari açığın kontrol edilebilirliği)
- Tasarruf oranında gerileme
- Kayıt dışı ekonomi ve haksız rekabet
- Teknoloji üretimi, inovasyon ve rekabet gücünde yetersizlik (EBSO, 2020).

Yukarıda sayılan Türkiye ekonomisindeki bazı yapısal sorunlar, sürdürülebilir büyümenin sağlanması noktasında öncelikli olarak ekonomik yapılanma kapsamında üzerinde durulması gereken konulardandır.

Çalışmadan çıkarılabilecek bir diğer sonuç; ülkelerin doğal kaynaklara sahipliği ile ilgili olarak; ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için yalnızca doğal kaynaklara sahip olmak ya da yalnızca nitelikli beşeri sermayeye sahip olmak yeterli olamamaktadır. Doğal kaynaklar zenginliklerinin yanı sıra sermayeye, bu kaynakların kullanımına sunulacak teknolojik imkânlarla, konusunda eğitilmiş, bilişimcilik anlamında yenilikçi ruhuna sahip bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanı sıra verimlilik hedefini kabul eden kalifiye insan gücüne, kurumsal yönetim sistemlerine, uygulanabilir kalkınma planlarına ve iyi düzenlenmiş, denetlenebilir ekonomi politikalarına da ihtiyaç vardır. Bu saydığımız faktörlerin herhangi birindeki zayıflık, ülkeler çok zengin doğal kaynaklara sahip olsalar bile, kalkınmayı yavaşlatacak ve hatta engelleyecek etkenlerdir. Bu faktörler arasında etkin bir adaptasyon ve eşgüdümün oluşturulması, hem kalkınmanın lokomotifini olma gerçeğini ortaya çıkaracak, hem de sosyo-ekonomik anlamda ülkenin kalkınma basamaklarını kolaylıkla çıkararak, top yekûn gelişmesini sağlamış olacaktır. Zengin doğal kaynakları nedeniyle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik performanslarında önemli iyileşmeler beklenilmektedir. Gerçekte ise bu ülkelerin sadece bir bölümü için doğal kaynak zenginliğinden söz edilebilir. Örneğin Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Gürcistan, Polonya, Romanya, Rusya ve Ukrayna doğal kaynak bakımından zengin ve kısmen bunları etkin ülkeler olup bu ülkelerin çoğunluğu BDT (bağımsız devletler topluluğu) üyesidir (Bal, 2011). Bununla birlikte, doğal kaynak zenginliğinin iktisadi gelişmeyi pozitif etkileyerek bu ülkelerin hızla zenginleşebileceklerine ilişkin yargılar, gerek pratikte gerekse teorik bazda yeterince destek bulamamıştır. Bu durumun açıklaması, çalışma içinde sunulduğu üzere doğal kaynakların kullanımına dair geleneksel ve modern görüşlerin incelenmesiyle mümkün olabilecektir. Zengin doğal kaynaklara sahip olmasına

ragmen ekonomik gelişme sürecinde önemli bir ilerleme kaydedememiş pek çok ülke örneği bulunmaktadır. Bu durumun nedenleri bir çok iktisatçı tarafından incelenmiştir. Sorunun kaynağı ve çözümü üzerinde fikir birliği oluşmamakla birlikte bir çok teorik açıklama getirilmiştir. Doğal kaynak keşfinin ya da kullanımının neden olduğu ani zenginleşme veya refah artışı çerçevesinde ortaya çıkan talep artışları ülke içinde sektörler arası kaynak hareketliliğine sebep olabilmektedir. Daha önce verimli alanlarda kullanılan kaynaklar, gerek ülke içi tüketim için gerekse ihracat için gerekli sektörlerden yeni bulunan doğal kaynağın içinde bulunduğu endüstrilere kayabilmektedir. Bu çerçevede ticari mallar sektörlerindeki üretim daralması ve rekabet gücü azalışları Hollanda Hastalığı olarak ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin sadece bir kısmı doğal kaynak ya da tarım bakımından zengin ülkelerdir. Bu ülkeler üzerine yapılan uygulamalı çalışmalardan elde edilen bulgular doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerin, doğal kaynaklara bağımlı bir üretim yapısının neden olabildiği pek çok olumsuz etki ve bu arada HH etkileri ile de karşılaştıkları sonucuna işaret etmektedir.

Son olarak sürdürülebilir büyüme için beşeri sermaye niteliğinin artırılması, doğal kaynakların kullanımından sağlanan getirinin verimli alanlara yönlendirilmesinin yanı sıra bilişim teknolojilerinden etkin şekilde yararlanılıp teknoloji ve ar-ge yatırımlarının üretime dâhil edilmesi de gerekmektedir.

Kaynakça

- Altay ve Pazarlıoğlu ,2007. "Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, sf. 96-108.
- Bal, 2011. "İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar: Geçiş Ekonomileri Çerçevesinde Bir İnceleme", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sf. 87-104.
- Barro, 2001. **Human Capital and Growth**. *American Economic Review*, sf. 12-17.
- Boratav, 2020. *Büyümede dünya rekoru' nasıl kırıldı?* .<https://sendika.org/2020/12/buyumede-dunya-rekoru-nasil-kirildi-korkut-boratav-sol-603464/>
- Cohen ve Soto, 2007. "Growth and human capital: good data, good results" *Journal of Economic Growth*, p. 51-76.
- Corden, 1984. "Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey And Consalidation", *Oxford Economic Papers*, p. 359-380.
- EBSO, 2020. *2019 yılında Dünya ve Türkiye Ekonomisi ve 2020 Yılından Beklentiler*. İzmir: Ege Bölgesi Sanayi Odası.
- Eğilmez, 2019. *Hollanda Hastalığı ve Türkiye*. <https://www.mahfiegilmez.com/2019/03/hollanda-hastalg-ve-turkiye.html>.
- ESİAD, 1993. Ege Bölgesinin Doğal Ortam Koşulları ve Doğal Kaynakları. *ESİAD YAYINI*, sf. 1-93.
- Georgi, 2002. "The role of human and social capital in growth: extending our understanding", *Cambridge Journal of Economics*, p. 461-479.
- Gregorio ve Lee, 2002. "Education and Income Inequality: New Evidence From Cross-Country Data" *Review of Income and Wealth*, p. 395-416.
- Gürkan, 1989. *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Kazgan, 1988. *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kuyucuklu, 1998. *Doğal Kaynaklar ve Çevre Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Nations, 1970. *Natural Resources of Developing Countries*. New York: United Nations Press.
- Sachs ve Warner 1995. "Natural Resource Abundance and Economic Growth", Cambridge: NBER Working Paper.
- TÜİK, 2021. İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, <https://biruni.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul>.
- TÜİK, 2021. Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=okulla%C5%9Fma>.
- Yeldan, 2020. *Krizle karşı paketler ve büyüme*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/erinc-yeldan/krize-karsi-paketler-ve-buyume-1795426> adresinden alındı
- Zakaria, 2007. *Özgürlüğün Geleceği: Yurtta ve Dünyada Liberal Demokrasi*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.